

Quan a l'Imperi otomà es parlava català

Autor: Marc Pons

Data de publicació: 21-03-2022

Fins a l'Holocaust de 1942, la Diàspora katalanim als dominis de l'Imperi otomà va conservar la llengua catalana. Article d'En Marc Pons.

Granada, 31 de març de 1492. Fa 530 anys. Els reis Ferran i Isabel signaven el Decret de l'Alhambra, que imposava a les comunitats jueves dels dominis hispànics la conversió al cristianisme o a l'expulsió del territori. Segons la investigació historiogràfica, entre el 31 de març i el 31 de juliol (data límit imposada per la monarquia catòlica) van sortir de Catalunya uns 8.000 jueus (entre un 10% i un 15% de la població total jueva al país), que es van dirigir cap a diverses destinacions. És ben coneguda la Diàspora judeocatalana a la península italiana. O als Països Baixos. Però, en canvi, no és tan coneguda —i és tan important— la Diàspora judeocatalana que es va establir als dominis de la Sublim Porta (l'Imperi otomà); que va crear comunitats katalanim a Istanbul, a Salònica o a Esmirna; que hi van trasplantar el català i que el van conservar durant generacions.

Qui eren els Katalanim?

Tradicionalment s'ha englobat tota la Diàspora ibèrica en un sol grup i amb un nom genèric: els sefardites. Però la investigació historiogràfica moderna revela que aquell món pretesament homogeni, en realitat, estava dividit en dos grups clarament diferenciats: els sefardites —procedents dels països de la corona castellanolleonesa i de llengua castellana—; i els katalanim (originaris dels països de la corona catalanoaragonesa i de llengua catalana). La mateixa investigació ha provat que, durant el segle llarg posterior a la Diàspora (segle XVI), van viure i van evolucionar de forma separada: calls diferenciats, sinagogues separades i autoritats polítiques i religioses pròpies. Aquesta diferenciació seria especialment visible als ports de l'Imperi otomà que van rebre la Diàspora de 1492: Istanbul (seu de la Sublim Porta); Esmirna; i, sobretot, Salònica.

Els Katalanim de Salònica

Salònica va ser la ciutat dels dominis otomans que, durant la Diàspora de 1492, va rebre el contingent més nombrós de katalanims. La investigació historiogràfica revela que els dos calls catalans de la ciutat van tenir una evolució sorprenentment similar a la que, anteriorment, havien tingut els de la Barcelona medieval. Reveladorament, van ser anomenats “Català vell” i “Català nou”. L’espai de culte d’aquells calls va ser la “Sinagoga catalana”; la litúrgia que s’hi va oficiar va ser la del “Majzor le-núsaj Bartselona minhag Catalunya”; els seus rabins van ser catalans i aragonesos; i la seva llengua va ser la catalana. El català no va ser tan sols la llengua de la comunitat katalanim (jueus d’origen català, valencià, mallorquí i aragonès) de Salònica; sinó també de la d’Istanbul i de la d’Esmirna.

Representació d'un grup de jueus catalans abans de la Diàspora (1350) / Font: Museu Nacional de Sarajevo

Katalanim i sefardites

La Diàspora catalanoparlant de Salònica, Istanbul i Esmirna sempre va ser una minoria dins del món jueu d’origen ibèric. I les tensions entre katalanim i sefardites van ser habituals. Una altra vegada les fonts revelen que els jueus castellanoparlants van intentar repetidament fusionar els dos grups amb el pretès propòsit de guanyar pes demogràfic i econòmic en les comunitats d’acollida. I les mateixes fonts revelen, també, que els jueus catalanoparlants es van resistir repetidament a aquestes maniobres. En aquella resistència hi va jugar un paper fonamental la llengua; però, també, certa consciència de superioritat cultural. Segons el Majzor Qatalá “els jueus de Catalunya van ser els més destacats de Sepharad i eren superiors en sapiència i en ciència. Hi havia una dita que solien pronunciar els jueus sefardites: “L’aire de Barcelona et fa savi”.

Majzor Qatalà de Salònica (1527) / Font: Wikimedia Commons

Més katalanim o més sefardites?

La Diàspora catalana va ser molt inferior, numèricament, a la castellana. Mentre que dels ports castellans s’estima que van partir entre 100.000 i 120.000 persones; dels ports catalans, valencians i mallorquins no en van sortir més de 20.000. Tot i que Catalunya era el país d’Europa amb el percentatge més elevat de població jueva (un 15%); aquesta diferència s’explica per dues raons. La primera, per la superioritat demogràfica de la corona castellanolleonesa, en una relació de 3 a 1 respecte a la corona catalanoaragonesa. I la segona, per un fenomen que va especialment intens a Catalunya i al País Valencià i, en canvi, no va tenir la mateixa repercussió a Castella o a Andalusia: el degoteig constant de conversions —fruit de la pressió política i econòmica— des dels pogroms de 1391 (un segle abans del Decret de l’Alhambra).

Per què va retrocedir el katalanim?

Els calls catalans de Salònica, d’Istanbul o d’Esmirna no van superar mai els 5.000 habitants. A diferència dels calls sefardites, que en la seva plenitud demogràfica van quadruplicar i quintuplicar la massa dels katalanim. Tot i aquella consciència de superioritat cultural que esmentàvem anteriorment, els calls catalans de la Sublim Porta no van poder resistir la pressió dels sefardites. Segons les fonts documentals, el trencament de la cadena de transmissió generacional del català es va iniciar a cavall de les centúries del 1500 i del 1600 (un segle llarg després de la Diàspora de 1492) amb la generalització de matrimonis “mixtos” entre contraents de les dues comunitats. I, tot i així, el català de Salònica no desapareixeria del tot fins que l’any 1942 —amb l’ocupació nazi de Grècia— la comunitat jueva local va ser massivament deportada als camps d’extermini.

Què hauria passat si no hagués desaparegut el català dels katalanim?

Mai coneixerem la resposta a aquesta qüestió. Però sí que podem aventurar, amb un criteri més que raonable, que si s’hagués conservat el català dels katalanim de la Sublim Porta, en l’actualitat seria el dialecte més oriental i més arcaic de la llengua catalana. El seu isolament respecte al territori matriu i el seu contacte amb les llengües turca i grega hauria condicionat la seva evolució, fins a convertir-lo en una exòtica variant que enriquiria extraordinàriament la nostra llengua. Seria en definitiva el català dels Capsall, dels Shimoni, dels Benveniste, dels Almosnino, dels Ayash, dels Pipano, dels Arditi o dels Shehaltiel; per citar alguns exemples; descendents dels jueus de llengua i cultura catalana que, en nom d’una pretesa unitat religiosa que prefigurava l’estat modern, van ser obligats a abandonar per sempre la seva casa, la seva ciutat i el seu país.

Marc Pons

Enllaç:

https://www.elnacional.cat/ca/opinio/marc-pons-imperi-otoma-parlava-catala_714036_102.html